

Вадим Єфремов,
студент 5 курсу
ННІ філології та журналістики
ЖДУ імені Івана Франка.
Науковий керівник: Г. С. Весельська,
кандидат філологічних наук, асистент.

СИСТЕМА СПОЛУЧНИКІВ СУРЯДНОСТІ В АКТАХ ЖИТОМИРСЬКОГО ГРОДСЬКОГО УРЯДУ: 1590 р., 1635 р.

У статті на матеріалі Актів Житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р. проаналізовано систему сурядних сполучників у староукраїнській мові північноукраїнського наріччя; зафіксовано найуживаніші з них та визначено особливості їхнього функціонування.

До видання «Акти Житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р.» увійшли справи актової книги Житомирського гродського уряду за 1590 та 1635 роки, де відображено розмовну лексику, зафіксовану в польових записах протоколів опитування свідків та учасників межувань. Ця книга також подає зразки актової мови найбільшого культурного центру України.

Староукраїнська мова актових книг XVI–XVII ст. великою мірою успадкувала давньоруську систему сурядних сполучників, що виконують формально-граматичну та семантико-синтаксичну функції в простому ускладненому і складносурядному реченнях.

Практичні зауваження щодо сполучникової системи в актових книгах XV ст. подано в працях Т. Висоцької [2], у XVI ст. – І. Чепіги [7], в українській актовій мові XIV–XV ст. – Л. Гумецької [3] та ін. Вивченню системи службових слів, передусім сполучників, присвячено дослідження Ф. Медведєва [4], Є. Тимченка [5], О. Ткаченка [6] та ін.

Сьогодні все ще мало висвітленими залишаються питання функціонування сполучників сурядності в актових книгах XVI–XVII століть, що й визначає **актуальність теми** цієї наукової розвідки.

Мета наукової статті – проаналізувати систему сполучників сурядності в серії видань «Акти Житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р.» та виокремити найуживаніші з них.

Залежно від способу функціонування в АЖГУ використано одиничні, парні та повторювані сполучники. Серед парних в актових книгах найчастіше вживають сполучники **яко... то, такъ... яко и, не толко... але и**, наприклад: *ε^εмо собе постановили, тогда до то²⁰ усеґо ничого мети не маю^m* (АЖГУ, с. 14); *...яко и иⁿи^{ux} короⁿныхъ зе^mскихъ и кгро^dськи^x, та^k же те^{2c} и до суду головно²⁰ трибуналу Любеⁿско²⁰* (АЖГУ, с. 245).

В аналізованих пам'ятках функціонують повторюваний сурядний сполучник **ани... ани**, що вживається перед кожним компонентом синтаксичної конструкції (...**ани** за прия³ню, **ани** за боя³ню... (АЖГУ, с. 265)), та **яко... яко** (*яко не^cталы^x та^k самы^x пре³ се, яко и пре^d умоцованы^x и^x здали* (АЖГУ, с. 17 зв.)).

Кількісний склад одиничних сполучників утворюють сполучники **и, а, але, абы, бо, иж, яко, албо** та ін.

Подібно до замкових книг, в актових книгах сполучники **и, а** використовують у єднальному значенні для зв'язку однорідних членів у простому ускладненому реченні, наприклад: *воево^оствъ Києвского, Воля^нско^о и Бра^ла^уско^о* (АЖГУ, с. 264), *сознаваты и вси инъшыє sprawy* (АЖГУ, с. 265); *маючи при себе дво^х шля^хтичо^у пна Яна Ясилько^уско^о а пана Матея^смольско^о* (АЖГУ, с. 267 зв.).

У ролі єднальних в актових книгах ужито також повторювані сполучники **ни... ани, ани... ани** із заперечним відтінком у значенні: *ани за прия^нню, ани за боя^нню* (АЖГУ, с. 265 зв.); *ни о^оного намовълены^и, ани прилишоны^и, только добро^и воли свое^и, продалъ есми обель^е в^еч^не, ани чимъ не потушне часы в^еч^нными* (АЖГУ, с. 307 зв.).

Сполучники **но, а, але, алижъ, однак (одънакъ, однакож)** реалізують протиставну семантико-синтаксичну функцію. Протиставні сполучники **а, но** успадковані з давньоруської мови, причому сполучник **но**, на відміну від **а**, має поодинокє вживання й слугує для вираження різкого протиставлення: *одни сечи, а другие стреляти почали* (АЖГУ, с. 255); *просилемъ пана Малевъского в учин^еє справедливости, но о^и и то^и мне ро^к зволо^к и з ни^с чи^и о^иправи^и* (АЖГУ, с. 24 зв.).

Зрідка сполучник **а** виражає ще й зіставні семантико-синтаксичні відношення, наприклад: *и^х м^и пану Лукаше^у Вито^ускимъ, по^осудьку, а пан^е... Сусча^иски^и Про^скуре писар^е* (АЖГУ, с. 256).

Для експлікації протиставних смислових відношень між предикативними частинами складносурядного речення іноді залучено до вжитку сполучник **нижли**, наприклад: *...пана Ивана Прежвского справедливо^и ту^и на^вряд^е перед^и вшею мл^{ст}ю чиниль и самъ се усправе^о ливаль, ни^жли, д^е, па^и Вин^скии до того се року не зналъ поведа^ию* (АЖГУ, с. 20 зв.).

Поруч із давньоруською спадщиною пам'ятки засвідчують і власне українські протиставні сполучники. До них належать **але, алижъ, вднак** та його фонетичні варіанти **одънакъ, однакож**, наприклад: *Вида^ль одъно побрали* (АЖГУ, с. 267 зв.); *чинити зоставивши себе, о^ина^к скоробы до^о доро^уя перъшого пришоль вольное поправенъе то^е* (АЖГУ, с. 255).

В актових книгах семантичну групу розділових сполучників утворюють сполучники **иле** (як варіант до власне українського **чи**), **чи, або, албо (альбо)**, наприклад: *была потреба^або и на инъшое^е Уччиненъе* (АЖГУ, с. 310 зв.); *по вси^и теле^е укруз^о до^о ту^або и бо^ише^и* (АЖГУ, с. 316 зв.); *по^о тут^ешую иле што се дотыче теперешънего сознания своего* (АЖГУ, с. 252); *ли^и за^ат^аны^и нада^ичи^и якобы позыченъи^и* (АЖГУ, с. 8 зв.).

У зіставно-приєднувальній функції при однорідних членах речення іноді вживають складений градаційний сполучник **так... яко и**: *та^к у кон^е, яко и з бы^оле* (АЖГУ, с. 2), *слышалъ же преречоны^и пан Микола^и Прже^вски^и такъ в^е о^овор^е своимъ, яко и в^е дворе преречоного его м^и пна подстаро^сте^о* (АЖГУ, с. 242).

Відзначимо поодиноке функціонування контамінованого розділового сполучника **чили**<**чи**+**ли**, наприклад: *роказаня чие²⁰ чили з доми¹лу своего* (АЖГУ, с. 252 зв.).

Сурядні сполучники вживають як у простому, так і в складному реченні. Так, найчастіше сурядні сполучники поєднують двоє однорідних членів речення за допомогою єднальних, розділових, рідше – протиставних та градаційних сполучників – у простому ускладненому реченні (*чоловека де^еет або два^дца^м* (АЖГУ, с. 2); *писа¹ и присылалъ* (АЖГУ, с. 319 зв.)). У досліджуваних актових книгах зафіксовані такі структурно-семантичні типи складносурядних речень (ССР):

1) ССР із єднальним сполучником: *свое менованы^н ѡнъ Никола^д Счене^вски^н передо мною, во³нымъ, и тою стороною илѣ^хтою мени¹ быти себе стало^е ѡ^д ѡна Яна* (АЖГУ, с. 304 зв.);

2) ССР із протиставним сполучником: *То^емъ в Петра Хилимоновича взялъ и пограбилъ воловъ шестъ, коровъ до^нныхъ ѡ^емъ шеръсти розъное, а у Потапа Ивановича взялъ и пограбилъ воловъ пять...* (АЖГУ, с. 9 зв.); *...ранъ ѡ^емъ на руже право^н выше^н и ниже^н локътя ра^д чотыры, а на^мвари по^д ѡкомъ левы^м рана* (АЖГУ, с. 304);

3) ССР із градаційним сполучником: *до Форощи не то¹ко на ...за^н и виде^не правное всего того допустити, але деи, еще всюды по дорогахъ здалека коло мѣста сторожу засадили* (АЖГУ, с. 4 зв.);

4) ССР із приєднувальним сполучником: *и инъши^е всобы, котрымъ тамъ на тот час крывды, шкоды стали се, притом на вв час розбою* (АЖГУ, с. 242), *за^етупе^не на доброво^нне^н дорозе и прито^м и ѡкру^мное зране^не себе само²⁰ прот^естующи^н* (АЖГУ, с. 255).

Аналіз системи сурядних сполучників у староукраїнській мові північноукраїнського наріччя дав підстави зробити такі узагальнення: у групі єднальних сполучників найактивніше функціонує одиничний сполучник **и**, обмежуючи у вживанні сполучник **а**, що маркує ще протиставні та зіставні семантико-синтаксичні відношення; для вираження протиставної семантики використовують давньоруський сполучник **нижли** та сполучники **одьнакъ**, **однакож**; із-поміж розділових сполучників найуживанішим є сполучник **або**, що корелює із власною формою **албо**, успадкованою з польської мови; семантична група градаційних сполучників Актів Житомирського гродського уряду представлена парним сполучником **не толко... але (и)**, а для вираження приєднувальної семантики залучено власне-приєднувальний сполучник **притом**.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булаховський Л. А. З історичних коментарів до української мови (Сполучники і сполучні групи (речення). Синтаксичні особливості при них). – К.: Наукові записки КДУ, 1946. – Т. V. – С. 3-71.

2. Висоцька Т. Й. Сполучне слово і сполучник **иж (е)** в українській мові XVI–XVII ст. / Т. Й. Висоцька // Мовознавчий вісник: зб. наук. праць / МОН України Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2014. – Вип. 19. – С. 32-40.

3. Гумецька Л. Л. Вторинні сполучники і їх синтаксичні функції в українських грамотах XIV-XV ст. // Дослідження і матеріали з української мови. – К., 1960. – Т. II. – С. 16-24.

4. Медведєв Ф. П. Система сполучників в українській мові. – Харків, 1962. – 124 с.

5. Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV-XVIII ст. – К., 2002 – 179 с.

6. Ткаченко О. Б. З історії польських з'ясувальних сполучників (з'ясувальні сполучники *iz, ze, ize*) // Слов'янське мовознавство: зб. статей. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – Т. III. – С. 196-221.

7. Чепіга І. П. Народнорозмовні елементи у мові українських ділових текстів XVI-першої половини XVII ст. // Мовознавство. – 1992. – № 6. – С. 3-11.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

АЖГУ Акти Житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р. / Упор. В. М. Мойсієнко. – Житомир, 2004. – 250 с.

Людмила Залуцька,
студентка 6 курсу
ННІ філології та журналістики
ЖДУ імені Івана Франка.
Науковий керівник: **Г. І. Гримашевич,**
кандидат філологічних наук, доцент.

КОЛЬОРАТИВ ЧЕРВОНИЙ І ЙОГО ВІДПОВІДНИКИ В СТАРОУКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті за матеріалами Словника української мови XVI – першої половини XVII ст. проаналізовано функціонування в зазначений період розвитку мови кольоратива червоний та його відповідників, охарактеризовано його семантику, виявлено сполучуваність і використання кольороназви в прямому та переносному значеннях.

У сучасній українській мові лексика на позначення кольору становить кількісно велику групу, яка активно поповнювалася новими лексичними одиницями протягом розвитку мови. Відомо, що семантика колірних ознак надає мові своєрідності, асоціативних і конотативних властивостей. Семантичне поле кольору широке. Воно залежить від історичної епохи, рівня технічного та культурного розвитку, соціальних структур.

Колірна лексика – давня за походженням, оскільки сам колір є найдавнішою реальністю людського буття. Староукраїнська спадщина в лексиці сучасної української мови на позначення кольорів незначна. Така обмеженість основних кольороназв пояснюється специфікою жанрів, своєрідністю поезики давньої літератури.

В Україністиці досі не здійснено комплексного діахронічного розгляду кольоративів на широкому історичному матеріалі, тому назви кольорів на